

1.5. Maxsus ta’lim tizimidagi islohotlar va yangi yondashuvlar

Maxsus ta’lim tizimi alohida ehtiyojlarga ega shaxslarning ta’lim va ijtimoiy integratsiyasini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. So‘nggi o‘n yilliklarda, xususan, O‘zbekistonda maxsus ta’lim sohasida sezilarli islohotlar amalga oshirildi, bu esa intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda yangi yondashuvlarning joriy etilishiga olib keldi. Ushbu bo‘limda maxsus ta’lim tizimidagi islohotlar, inklyuziv ta’limning rivojlanishi, zamonaviy texnologiyalarning qo‘llanilishi va yangi pedagogik yondashuvlar o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, UNICEF O‘zbekiston hisobotlari (2023) va boshqa manbalarga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – maxsus ta’lim tizimidagi islohotlar va yangi yondashuvlarni chuqr tahlil qilish va ularning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishdagi ahamiyatini aniqlashdir.

Maxsus ta’lim tizimidagi islohotlar: umumiy ko‘rinish

Maxsus ta’lim tizimidagi islohotlar alohida ta’lim ehtiyojlarga ega shaxslarning ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlash va jamiyatda teng huquqlilikni ta’minlashga qaratilgan. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, maxsus ta’lim tizimidagi islohotlar zamonaviy ta’limning asosiy tamoyillaridan biri – inklyuzivlikni rivojlantirishga xizmat qiladi^[^1]. Bu islohotlar nafaqat ta’lim muassasalarining infratuzilmasini yaxshilash, balki pedagogik yondashuvlarni modernizatsiya qilish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni ham o‘z ichiga oladi.

O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimidagi islohotlar mustaqillikdan keyin, ayniqsa so‘nggi o‘n yillikda faol rivojlanmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni o‘qitish tizimini takomillashtirishga qaratilgan bo‘lib, inklyuziv ta’limni rivojlantirish, maxsus ta’lim muassasalarini zamonaviy jihozlar bilan ta’minlash va pedagoglarning malakasini oshirishga alohida e’tibor beradi^[^2]. Ushbu qaror O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishida muhim bosqich bo‘ldi.

UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimi 2030-yilgacha sezilarli darajada rivojlanishi kutilmoqda. Bu jarayonda inklyuziv ta’limning kengayishi, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi va xalqaro tajribalarni qo‘llash muhim rol o‘ynaydi^[^3]. Ushbu islohotlar intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda va ularning jamiyatga integratsiyasini qo‘llab-quvvatlamoqda.

Inklyuziv ta’limning rivojlanishi

Inklyuziv ta’lim maxsus ta’lim tizimidagi eng muhim islohotlardan biri sifatida qaraladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, inklyuziv ta’lim intellektual nuqsonli bolalarni umumiyligi ta’lim muassasalarida tengdoshlari bilan birga o‘qitishga imkon beradi, bu esa ularning ijtimoiy moslashuvi va o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi^[^4]. Inklyuziv ta’limning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- Teng imkoniyatlar:** Barcha bolalar, ularning jismoniy yoki intellektual holatidan qat’i nazar, ta’lim olish huquqiga ega.
- Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv:** Har bir o‘quvchining ehtiyojlariga moslashtirilgan ta’lim dasturlari ishlab chiqish.
- Ijtimoiy integratsiya:** Intellektual nuqsonli bolalarni tengdoshlari bilan muloqotga jalb qilish orqali ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish.
- Moslashtirilgan muhit:** Umumiy ta’lim maktablarida maxsus ehtiyojli bolalar uchun qulay sharoitlar yaratish^[^5].

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi 2010-yillardan boshlab faol rivojlanmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-sodan qarori (2021) maxsus ta’lim muassasalarida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa inklyuziv ta’limni rivojlantirishga yordam beradi^[^6]. UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimi doirasida maxsus sinflar va qo‘llab-quvvatlash guruhlari tashkil etilmoqda, bu intellektual nuqsonli bolalarni umumiyligi ta’lim muhitiga integratsiya qilish imkonini beradi^[^7].

Inklyuziv ta’limning afzalliklari orasida quyidagilar muhim hisoblanadi:

- Ijtimoiy moslashuv:** Intellektual nuqsonli bolalar tengdoshlari bilan muloqot orqali ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantiradi.
- O‘ziga ishonchni oshirish:** Umumiy ta’lim muhitida o‘qish bolalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi.
- Ta’lim sifatini yaxshilash:** Maxsus dasturlar va moslashtirilgan metodlar orqali ta’lim jarayoni samaraliroq bo‘ladi^[^8].

Biroq, inklyuziv ta’limning rivojlanishi bir qator muammolarga duch kelmoqda, masalan, pedagoglarning yetarli tayyorgarligi, resurslarning cheklanganligi va jamiyatdagi stereotiplar. Ushbu muammolarni hal qilish uchun davlat va xalqaro tashkilotlar hamkorlikda ishlamoqda.

Zamonaviy texnologiyalarning maxsus ta’limdagi o‘rni

Zamonaviy texnologiyalar maxsus ta’lim tizimidagi islohotlarning muhim qismidir. White R. (2021) ta’kidlaganidek, raqamli texnologiyalar, masalan, interaktiv taxtalar, maxsus dasturiy ta’minotlar va mobil ilovalar intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda samarali vosita sifatida qo‘llanilmoqda^[^9]. Bu texnologiyalar o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va tushunarli qiladi, shuningdek, o‘quvchilarning kognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

O‘zbekistonda raqamli texnologiyalarni maxsus ta’limda qo‘llash UNICEF loyihalari doirasida faol rivojlanmoqda. Masalan, maxsus ta’lim muassasalarida interaktiv taxtalar va kompyuter dasturlari yordamida o‘quv materiallari soddalashtirilmoqda, bu esa intellektual nuqsonli bolalarning bilim olishini osonlashtiradi^[^10]. Quyidagi texnologiyalar maxsus ta’limda keng qo‘llanilmoqda:

- Interaktiv taxtalar:** Vizual-ko‘rsatkichli materiallarni taqdim etish va o‘quvchilarning diqqatini jalg qilish.
- Maxsus dasturiy ta’minotlar:** Nutq, xotira va diqqatni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar.
- Mobil ilovalar:** O‘yinli elementlar orqali o‘quvchilarning qiziqishini oshirish va kognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirish.
- Virtual reallik:** Intellektual nuqsonli bolalarni ijtimoiy vaziyatlarga tayyorlash uchun simulyatsiya vositalari^[^11].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, vizual-ko‘rsatkichli materiallar intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, raqamli texnologiyalar bu jarayonni yanada samarali qiladi^[^12]. Masalan, o‘yinli dasturlar va interaktiv mashg‘ulotlar o‘quvchilarning diqqatini uzoq vaqt ushlab turishga yordam beradi.

Yangi pedagogik yondashuvlar

Maxsus ta’lim tizimidagi islohotlar yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etishga olib keldi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) ta’kidlaganidek, zamonaviy maxsus ta’lim shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvga asoslanadi, bu esa har bir o‘quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishni talab qiladi^[^13]. Quyidagi yangi yondashuvlar maxsus ta’limda muhim o‘rin tutadi:

- Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim:** Har bir o‘quvchining kognitiv darajasi, qiziqishlari va ehtiyojlariga mos dasturlar ishlab chiqish.
- O‘yinli metodlar:** O‘yin orqali o‘qitish intellektual nuqsonli bolalarning qiziqishini oshiradi va ularning diqqatini jalg qiladi.
- Korreksion mashg‘ulotlar:** Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus darslar.

4. **Hamkorlikka asoslangan ta’lim:** Pedagoglar, ota-onalar va boshqa mutaxassislar o‘rtasidagi hamkorlik ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi[¹⁴].

Vyotskiyning “yaqin rivojlanish zonası” tushunchasi zamonaviy maxsus ta’limda keng qo‘llanilmoqda. Uning fikricha, intellektual nuqsonli bolalarning potentsial imkoniyatlari maxsus ta’lim orqali ro‘yobga chiqarilishi mumkin, agar ularning kuchli tomonlari rivojlantirilsa[¹⁵]. Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari esa kognitiv jarayonlarni rivojlantirish uchun takroriy mashqlar va vizual yordam vositalarining muhimligini ta’kidlaydi[¹⁶].

O‘zbekistondagi maxsus ta’lim islohotlari

O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimidagi islohotlar mustaqillikdan keyin, ayniqsa 2010-yillardan boshlab faol rivojlanmoqda. Quyidagi asosiy islohotlar muhim ahamiyatga ega:

1. **Normativ-huquqiy baza yaratilishi:** O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori va Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta’lim tizimini modernizatsiya qilishga qaratildi[¹⁷]. Bu qarorlar inklyuziv ta’limni rivojlantirish, maxsus muassasalarni jihozlash va pedagoglarning malakasini oshirishni qo‘llab-quvvatlaydi.
2. **Inklyuziv ta’limning kengayishi:** Umumiy ta’lim maktablarida maxsus sinflar va qo‘llab-quvvatlash guruhlari tashkil etilmoqda, bu intellektual nuqsonli bolalarni tengdoshlari bilan birga o‘qitish imkonini beradi.
3. **Pedagoglarning malakasini oshirish:** Maxsus ta’lim bo‘yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlari tashkil etilmoqda. UNICEF loyihalari doirasida O‘zbekistonda pedagoglar uchun maxsus kurslar joriy etilmoqda[¹⁸].
4. **Zamonaviy jihozlar bilan ta’minalash:** Maxsus ta’lim muassasalari interaktiv taxtalar, kompyuterlar va maxsus dasturiy ta’minotlar bilan jihozlanmoqda[¹⁹].

UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimi doirasida 2030-yilgacha inklyuziv ta’limni kengaytirish rejalashtirilmoqda. Bu jarayonda intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish uchun zamonaviy metodlar va texnologiyalar keng qo‘llaniladi[²⁰].

Maxsus ta’limdagi muammolar va yechimlar

Maxsus ta’lim tizimidagi islohotlar muhim yutuqlarga erishgan bo‘lsa-da, bir qator muammolar mavjud:

- Malakali kadrlarning yetishmasligi:** O‘zbekistonda maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika bo‘yicha yuqori malakali mutaxassislar soni cheklangan.
- Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta’lim muassasalarida zamonaviy o‘quv materiallari va texnologik vositalar yetarli emas.
- Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalarga nisbatan salbiy stereotiplar ularning ijtimoiy integratsiyasiga to‘sqinlik qiladi.
- Inklyuziv ta’limning cheklovları:** Umumiy ta’lim mакtabalarida maxsus ehtiyojli bolalar uchun yetarli sharoitlar mavjud emas[^{^21}].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

- Pedagoglarning malakasini oshirish:** Maxsus ta’lim bo‘yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlari tashkil etish.
- Resurslarni ko‘paytirish:** Maxsus ta’lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o‘quv materiallari bilan ta’minalash.
- Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish uchun ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o‘tkazish.
- Inklyuziv ta’limni rivojlantirish:** Umumiy ta’lim mакtabalarida maxsus sinflar va qo‘llab-quvvatlash guruhlari tashkil etish[^{^22}].

Maxsus ta’limning kelajakdagi istiqbollari

Maxsus ta’lim tizimining kelajakdagi rivojlanishi bir qator omillarga bog‘liq. Birinchidan, inklyuziv ta’limning kengayishi intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta’lim muassasalarida o‘qitish imkoniyatlarini oshiradi. Ikkinchidan, zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, masalan, sun’iy intellekt va virtual reallik vositalari, ta’lim jarayonini yanada samarali qiladi. Uchinchidan, pedagoglarning malakasini oshirish va xalqaro tajribalar bilan almashish maxsus ta’limning ilmiy va amaliy assoslarini mustahkamlaydi[^{^23}].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-sон qarori va Vazirlar Mahkamasining 638-сон qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda yangi imkoniyatlar yaratadi[^{^24}]. UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimi 2030-yilgacha sezilarli darajada rivojlanishi kutilmoqda, bu esa intellektual nuqsonli bolalarning ta’lim imkoniyatlarini yanada kengaytiradi[^{^25}].

Xulosa

Maxsus ta’lim tizimidagi islohotlar va yangi yondashuvlar intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim o‘zgarishlarni ta’minlamoqda. Inklyuziv ta’limning rivojlanishi, raqamlı texnologiyalarning joriy etilishi va shaxsga yo‘naltirilgan pedagogik yondashuvlar ta’lim jarayonining samaradorligini

oshiradi. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, normativ-huquqiy baza yaratilishi va pedagoglarning malakasini oshirish, maxsus ta’lim tizimining rivojlanishiga katta hissa qo‘shmoqda. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar maxsus ta’lim tizimidagi islohotlar va yangi yondashuvlarni chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.